

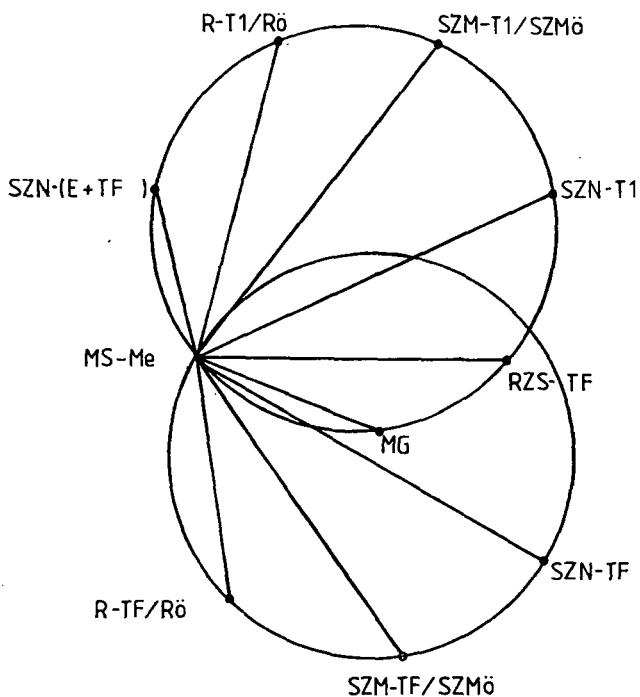
A SZINTMÉLYSÉGMUTATÓ KÖRNYEZETSTRUKTÚRÁJA

B. FEJES KATALIN

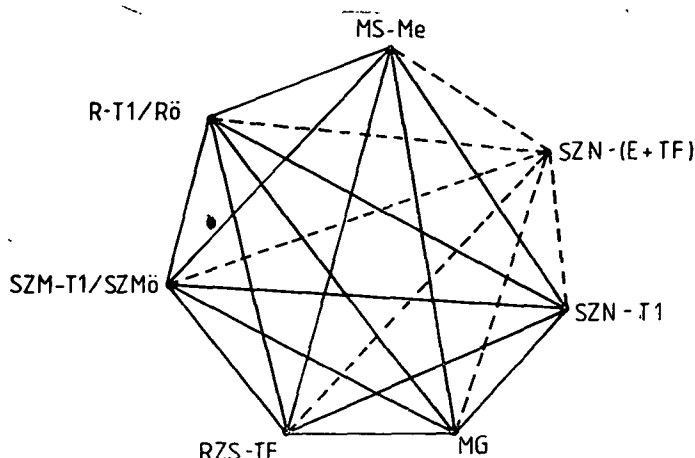
0. Ez a dolgozat annak a kiterjedt vizsgálatnak a része, amelyben tanulói fogalmazások mondatszerkezeti sajátosságai között keresünk matematikai statisztikai összefüggéseket. Közvetlen előzményei „A szerkesztettségi mutató környezetstruktúrája”, valamint „A mondat egységek telítettségi mutatójának környezetstruktúrája” c. tanulmány (Néprajz és Nyelvtudomány XXIX—XXX (1985—1986), 37—49; XXXI (1987),; további részletei: Életkor — szöveg — szintaxis: Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére. Szerk. Szende Aladár (Tankönyvkiadó, 1986. 390—401); Lebensalter — Text— Syntax (Grazer Linguistische Studien 27, Herbst 1986. 21—26).

1. A szövegek szintmélységmutatója azt jelzi, hogy a szöveg összetett mondatainak egyes szintjein milyen arányú a mondat egységek előfordulása. Azaz minél több tagmondat található a főmondati szint alatt (az alárendelés első, második és további szintjein), annál nagyobb lesz a szintmélységmutató értéke. Az pedig magától értetődik, hogy a többi mutató közül elsősorban a szintnépesség mutatójával függ össze.

A lineáris korrelációs együtthatók alapján két kapcsolatkört állapíthatunk meg:

1.1. Az első csoportba tartozó mutatók és kapcsolataik:

- MS—Me* = a szövegekre számított mélységmutató a szövegek mondat-egységeinek szintbeli fekvése alapján;
- SZN— (E+TF)* = a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatója (azaz az egyszerű mondatok mint mondategységek, valamint a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek százalékos aránya a szöveg összes mondategységéhez viszonyítva);
- SZN—T1* = az alárendelés első szintjén álló mondategységek szintnépesség-mutatója (azaz az alárendelés első szintjén álló mondategységek és a szöveg összes mondategységének százalékos aránya);
- MG* = megoszlási mutató (azaz a szöveg mondategységei között található alá- és mellérendelő kapcsolások aránya);
- RZS—TF* = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi zsúfoltságának mutatója (azaz, hogy a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészei átlagosan hány elemből: alaptag, determináns állnak);
- SZM—T /SZMö* = az alárendelés első szintjén álló mondategységek tartalmaszó-részesedési mutatója (ami azt mutatja meg, hogy az alárendelés első szintjén álló mondategységekre hány tartalmaszó jut az adott szöveg teljes tartalmasszó-mennyiségéhez viszonyítva);
- R—T1/Rö* = az alárendelés első szintjén álló mondategységek mondatrészi részesedésmutatója (jelzi, hogy az alárendelés első szintjén álló mondategységekre jutó mondatrészmennyiség hogy viszonyul az adott szöveg mondatrészmennyiségéhez);

1.1.1. A kölcsönös összefüggések bemutatása és értelmezése

A csoport mutatóival a mélységmutató pozitív irányú, erős kapcsolatban áll. Egyetlen kivétel van, a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatójával ellentétes irányú a kapcsolata ($-0,84$); de ez természetes: minél több a szöveg mondategységei között a főmondati szinten álló mondategység (egyszerű mondatok és a főmondati szintű beszerkesztettek), annál kisebb a mélységmutató értéke.

A pozitív irányú erős kapcsolatok közül könnyen belátható az alárendelés szintjein álló mondategységek szintnépesség-mutatójával való összefüggése, hiszen ha nagyobb az alsóbb szinteken álló mondategységek részesedése, akkor nagyobb lesz a szintmélységmutató értéke is ($0,77$); valamint az is következik, hogy a mélységmutató pozitív erős kapcsolatban áll az alárendelt tagmondatok mondatrészes- és tartalmasszó-mutatójával is ($0,70$; $0,69$).

Igen erős a mélységmutató kapcsolata a megoszlási mutatóval ($0,90$). Ez első pillanatra talán nem látszik indokoltnak. Érthető lesz azonban, ha felidézzük, mit is fejez ki a megoszlási mutató ($Ca/Ca + Cm$), vagyis akkor, ha viszonyítási alapnak az alárendelő kapcsolások mennyiségét tekintjük. (Így nem kell magyaráznunk, hogy miért tekinthető az alárendelés bonyolultabb kapcsolásformának a mellérendelésnél.) Mivel az alárendelő kapcsolat mindig szintváltást eredményez a mondategységek között, világos, hogy ha nő az alárendelő kapcsolások száma a szövegben, akkor növekszik a szöveg mélységi mutatójának értéke is.

Elgondolkodtató a mélységi mutató kapcsolata a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltságával. Erős, pozitív irányú összefüggést jelez a lineáris korrelációs együttható: $0,78$. Tehát ha a szövegek mélységmutatója nagyobb, vagyis ha az alárendelés szintjein nő a mondategységek száma, akkor nagyobb a beszéd szintjén álló beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek a zsúfoltsága is: növekszik a szerkezettagok száma a főmondati szintű beszerkesztett mondategységekben. A vizsgált tanulói szövegekre vetítve ezt így fogalmazhatjuk meg:

Amelyik tanuló jól bánik a mondategységek hierarchikus tagolásával (vagyis az információ mellékmondatban való széttagolásával), annak nem jelent gondot az információ szerkezettagi szintű elhelyezése sem. Ez a párhuzamosság fejeződik ki a mélységi mutatóban és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltságában.

Érdemes megemlíteni — bár a kapcsolatkör mutatói között nem szerepel — a mélységmutató és az alárendelés első szintjén álló mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága közötti középértékű összefüggést is ($0,44$); azt tehát, hogy a feltárt párhuzamos szerkezeti mozgás az alárendelt tagmondatokra is érvényes. Ismételten fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a mondatrészi zsúfoltság (a főmondati szintű beszerkesztett és az alárendelt mondategységekben) az alárendelő kapcsolások számának növekedésével párhuzamos. Vagyis nem mellékes, hogy a tagmondatosodás a mellérendelő, vagy pedig az alárendelő kapcsolások számát növeli-e.

A csoporton belüli kölcsönös összefüggésekből ki kell emelnünk a főmondati szintű mondategységek (az egyszerű mondatok és a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek) szintnépesség-mutatójának kapcsolatait. Ez a mutató ellentétes irányú összefüggést jelez a csoport többi szövegszerkezeti sajátosságával. Nem kíván magyarázatot a két szintnépesség-mutató közötti ellentétes erős kapcsolat ($-0,97$). Ugyancsak érthető az az összefüggés is, hogy ha egy szövegben nő a főmondati szintű mondategységek aránya, akkor csökkenni fog az alárendelés szintjén álló mondategységek mondatrészi és tartalmasszórészesedése ($0,93$; $-0,91$).

A megoszlási mutatóval szintén ellentétes irányú erős kapcsolatban áll a főmondati szintű mondategységek szintnépesség-mutatója ($-0,70$). Ennek így kell lennie, hiszen a főmondati szintű mondategységek mennyiségi növekedésével a mellérendelő kapcsolások száma nő, ezzel csökken a megoszlási mutató értéke (és fordítva).

Tovább erősíti a mélységmutató és a főmondati szintű beszerkesztett mondat-egységek mondatrészi zsúfoltsága közötti pozitív irányú kapcsolat érvényét az az ellentétes tendenciájú, erős összefüggés, amely a főmondati szintű mondat-egységek szintnépesség-mutatója és a főmondati szintű beszerkesztett mondat-egységek mondatrészeinek zsúfoltsági mutatója között van ($-0,70$). Ez azt jelenti, hogy a beszéd szintjén álló mondat-egységek mennyiségi növekedésével csökken a beszerkesztett, főmondati szintű mondat-egységek mondatrészeinek zsúfoltsága, sőt közép-erős kapcsolattal ($-0,40$) csökken az alárendelés szintjén álló mondat-egységek mondatrészeinek zsúfoltsága is. Ezek az összefüggések más irányból ugyanazt a megállapítást erősítik meg: a vizsgált tanulói szövegekben a mondat-egész hierarchikus tagolása nem független a mondatrészek szintagmatikus szerkesztettségétől. (Külön feladat lesz megvizsgálni, hogy e párhuzamos szerkezeti mozgást hogyan lehet fölhasználni az anyanyelvi oktatásban.)

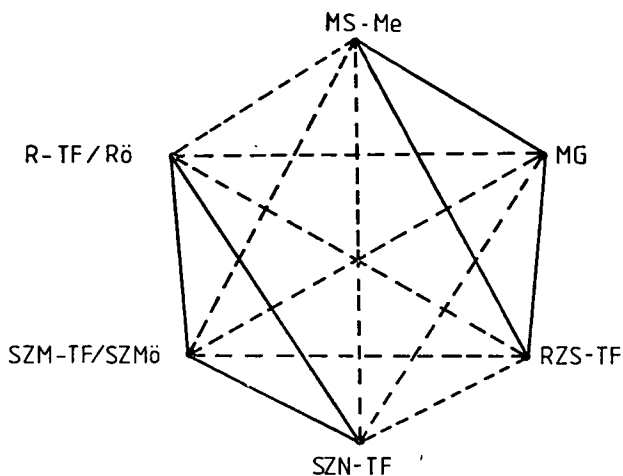
Az előbbi felismerést a csoport további összefüggései alapján még a következő mutatók erős kapcsolata is igazolja:

az alárendelés szintjén álló mondat-egységek szintnépesség-mutatójának növekedésével együtt növekszik a főmondati szintű beszerkesztett mondat-egységek mondatrészeinek zsúfoltsága ($0,73$); a megoszlási mutató is pozitív erős kapcsolatban áll a főmondati szintű beszerkesztett mondat-egységek mondatrészeinek zsúfoltsági mutatójával ($0,82$); és erős, pozitív irányú kapcsolat van az alárendelés szintjén álló mondat-egységek mondatrész- és tartalmaszó-részesedési aránya és a főmondati szintű beszerkesztett mondat-egységek mondatrészeinek zsúfoltsága között is ($0,76$; $0,74$).

A kapcsolatkör összefüggéseinek táblázata:

MS—Me	—	SZN (E+TF)	=	-0,84	SZN(E+TF)—SZNT1—	=	-0,97
		SZN—T1	=	0,77	MG	=	-0,70
		MG	=	0,90	RZS—TF	=	-0,70
		RZS—TF	=	0,78	SZM—T1/SZMö		
						=	-,091
		SZM—T1/SZMö	=	0,69	R—T1/Rö	=	-0,93
		R—T1/Rö	=	0,96			
SZN—T1	—	MG	=	0,69	MG	—	RZS—TF =0,82
		RZS—TF	=	0,73			SZM—T1/SZMö
							=0,61
		SZM—T1/SzMö	=	0,94			R—T1/Rö =0,63
		R—T1/Rö	=	0,96			
RZS—TF	—	SZM—T1/SZMö	=	0,74	SZM—T1/SZMö — R—T1/Rö		
						=	0,97
		R—T1/Rö	=	0,76			

1.2. A második csoportba tartozó mutatók és kapcsolataik

Ennek a kapcsolatkörnek is eleme a mondategységek mélységmutatója (MS—Me), valamint a megoszlási mutató (MG), amelyről láttuk, hogy igen erős kapcsolatban áll a mélységmutatóval. A csoport további mutatói a főmondati szintű beszerkesztett mondategységekhez kapcsolódnak, ezért ismét eleme lesz ennek a kapcsolatkörnek is a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsági mutatója (RZS—TF).

A csoport új elemei:

- SZN—TF = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek szintnépesség-mutatója (azaz a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek százalékos részesedése a szöveg összes mondategységéhez viszonyítva);
- SZM—TF/SZMö = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek tartalmasszó-részesedése a szöveg teljes tartalmasszó-mennyiségéhez viszonyítva;
- R—TF/Rö = a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek részesedése a szöveg teljes mondatrészmennyiségéhez viszonyítva.

1.2.1. A kölcsönös összefüggések bemutatása és értelmezése

Új kapcsolatokként meg kell vizsgálnunk a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi zsúfoltságának kapcsolatát

- a szöveg főmondati szintű beszerkesztett mondategységeinek népességi mutatójával ($-0,49$);
- a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek tartalmasszó-részedésével ($-0,48$) és
- a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészi részesedésével ($0,51$).

Ha csak a kapcsolatok erősségi fokát néznénk, nem lenne okvetlenül indokolt, hogy önálló kapcsolatorként vizsgáljuk ezeket az összefüggéseket. Mégis érdemes felfigyelnünk ezekre a jó középértékű, ellentétes irányú kapcsolatokra, mert azt jelzik, hogy ha nő a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mennyisége (s ezzel együtt a rájuk jutó tartalmasszó- és mondatrészmennyiség) egy adott szövegben, akkor csökken a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mondatrészeinek zsúfoltsága. Vagyis újra csak az előzőekben tett megállapításunkhoz jutottunk: a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mennyiségi növekedése a mondat egészen belüli mellérendelések számát növeli; azaz szinttartó kapcsolatokat találunk nagyobb számban, és ezekben a mondategységekben a mondatrészek zsúfoltsága kisebb. Ha hierarchikusabban tagoltak a szöveg mondategységei (s ezzel csökken a főmondati szintű beszerkesztett mondategységek mennyisége), akkor a főmondatok mondatrészei zsúfoltabbak.

Ezek után feltűnhetik, hogy a két kapcsolatörben nem szerepeltek az egyszerű mondatokra vonatkozó szerkezeti mutatók (csupán a beszéd szintjén álló mondategységek szintnépességmutatójának volt része az egyszerű mondatok csoportja). Az első kapcsolatörben a beszéd szintjén álló mondategységek szintnépességmutatója erős ellentétes összefüggést jelzett a mondategységek mélységmutatójával. Ez alapján azt várhatnánk, hogy az egyszerű mondatok mint mondategységek is erős kapcsolatot mutatnak a mélységmutatóval. A kapcsolat ellentétes iránya megmarad ugyan, de az összefüggés nagyon gyenge. A mélységi mutató alakulásába tehát nem szól bele lényegesen az egyszerű mondatok mennyisége, vagyis a mélységmutató meghatározóan a mondategész tagolódásától függ: mellérendelő, vagy pedig alárendelő viszonyok kapcsolják-e egymáshoz a mondategész tagmondatait.

A táblázat a második kapcsolatör összefüggéseit tartalmazza:

MS—ME	— MG	=	0,90
	RZS—TF	=	0,78
	SZN—TF	=	— 0,50
	SZM—TF/SZMö	=	— 0,40
MG	— RZS—TF	=	0,82
	SZN—TF	=	— 0,59
	SZM—TF/SZMö	=	— 0,50
	R—TF/Rö	=	— 0,52
RZS—TF	— SZN—TF	=	— 0,49
	SZM—TF/SZMö	=	— 0,48
	R—TF/Rö	=	— 0,51
SZM—TF/SZMö	— R—TF/Rö	=	0,96
SZN—TF—SZM—TF/SZMö		=	0,94
	R—TF/Rö	=	0,96

UMGEBUNGSSTRUKTUR DES NIVEAUTIEFENZEIGERS

KATALIN B. FEJES

Diese Studie bildet einen Teil der umfassenden Untersuchung, in der statistische Zusammenhänge unter den satzstrukturellen Eigentümlichkeiten der Schülerarbeiten gesucht werden. Ihre unmittelbaren Vorereignisse sind die Studien zu Themen „Umgebungsstruktur des Konstruiertheitszeigers“ sowie „Umgebungsstruktur des Sättigungszeigers in den Satzeinheiten“ (Volkskunde und Sprachwissenschaft XXIX—XXX (1985—1986); XXXI. (1987) weitere Teile: Lebensalter —

Text— Syntax (Programm zur Entwicklung der muttersprachlichen Erziehung, Redakteur: Aladár Szende, Tankönyvkiadó 1986, 390—401); Lebensalter — Text— Syntax (Grazer Linguistische Studien 27, Herbst 1986, 21—26).

КОНТЕКСТОВАЯ СТРУКТУРА ПОКАЗАТЕЛЯ ГЛУБИННОГО УРОВНЯ

КАТАЛИН Б. ФЕЙЕШ

Данная работа является частью обширного исследования, в котором среди особенностей структуры предложений в сочинениях учеников мы рассматривали математико-статистические соотношения. Данной работе непосредственно предшествовали следующие сочинения: «Показатели контекстуальной структурности текста» ((Néprajz és Nyelvtudomány XXIX (1985); XXIX—XXX (1985—1986); «Учет особенностей синтаксиса текста в связи с возрастом обучающихся» (Программа развития навыков родной речи. Ред. А. Сенде. Tankönyvkiadó, 1986, с. 390—401); Lebensalter—Text—Syntax (Grazer Linguistische Studien 27, Herbst 1986, с. 21—26.)